

**UNIVERSITATEA „BABEȘ-BOLYAI”
CLUJ-NAPOCA
FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOSOFIE
ȘCOALA DOCTORALĂ DE FILOSOFIE**

*Caracteristici normative
ale raționalității comunicative*

TEZĂ DE DOCTORAT

REZUMAT

**Conducător de doctorat:
Prof. univ. dr. Veress Carol**

**Student-doctorand:
Incze Evelyn-Rebeka**

2023

Cuprins

Introducere	5
Conturarea temei de cercetare	5
Oportunitatea și actualitatea cercetării științifice a temei	10
Obiective și metode de cercetare	12
Structura disertației	14
1. Modernitate, raționalitate și filosofie la Habermas	16
1.1. Regândirea problematicii Iluminismului	17
1.1.1. Critica rațiunii instrumentale	17
1.1.2. Reconstituirea discursului filosofic al modernității	20
1.1.3. Tinerii hegelieni și Nietzsche	26
1.2. Scena de interacțiune a sferei publice	30
1.2.1. Modernitate și discurs	30
1.2.2. Instituțiile sferei publice	32
1.2.3. Examinarea structurilor sociale și politice ale sferei publice	35
1.3. Diferențierea conceptului de raționalitate	38
1.3.1. O definiție mai generală a raționalității	38
1.3.2. Diferențierea conceptului general de raționalitate la Max Weber	41
1.3.3. Etica protestantă și spiritul capitalismului	43
1.3.4. Tensiunile dintre modernitatea culturală și modernizarea socială	46
1.3.5. Reformularea teoriei weberiene privind raționalizarea socială	49
1.4. Problema metodologică a științelor sociale	51
1.4.1. Problema înțelegerii sistematice	51
1.4.2. Abordarea fenomenologică	54
1.4.3. Turnura lingvistică	57
1.4.4. Turnura hermeneutică	65
2. Fundamentarea conceptului de acțiune comunicativă	69
2.1. Fundalul simbolic și normativ al acțiunii comunicative	69
2.1.1. Trecerea de la o paradigmă a rațiunii centrată pe subiect la o paradigmă a înțelegerii reciproce	69
2.1.2. Interacționismul simbolic	71
2.1.3. Convențiile semnificației și conformarea la reguli	75
2.1.4. Conceptul de conștiință colectivă	77
2.1.5. Conceptul de raționalitate comunicativă	79
2.2. Acțiunea comunicativă ca o categorie a teoriei acțiunii	80
2.2.1. Limitele teoriei analitice a semnificației	81
2.2.2. Limitele tipologiei weberiene a acțiunii	82
2.2.3. Categoriile sociale ale acțiunii la Habermas	84
2.3. Pretenții de validare și coordonare	89
2.3.1. Teoria actului de vorbire și pretențiile de validitate	89
2.3.2. Orientarea către acțiunea comunicativă	91
2.4. Pragmatica formală a înțelegerii comunicative	93

2.4.1. Avantajele pragmaticii formale.....	93
2.4.2. Caracteristicile orientate spre înțelegere ale raționalității comunicative	96
3. Raționalitatea sistemului și a lumii vieții trăite	98
3.1. Societatea ca lume a vieții trăite	98
3.2. Societatea ca sistem	102
3.2.1. Raționalitatea sistemică luhmanniană	103
3.2.2. Durkheim și formele solidare ale societății	109
3.3. Integrarea socială și de sistem	113
3.3.1. Raționalizarea lumii vieții trăite	113
3.3.2. Procesele de integrare sistemică	116
4. Relațiile dintre cultură și raționalitate la Habermas	122
4.1. Cultură și viziune asupra lumii	122
4.2. Înțelegerea modernă a lumii și cultura raționalizată	125
4.3. Caracteristicile raționalității culturale din perspectiva conceptului de raționalitate comunicativă	129
4.3.1. Cultura ca lumea a vieții trăite	129
4.3.2. Integrare sistemică și funcționalism	132
4.4. Cultura ca domeniu de valori și validitate	134
5. Oportunitățile înțelegerii comunicative și ale consensului	140
5.1. Acordul ca înțelegere (Verständigung)	140
5.2. Dezbateră Habermas-Gadamer	147
5.3. Acordul ca discurs comunicativ.....	149
5.4. Considerații critice	157
Concluzii	161
Bibliografie	166

Cuvinte-cheie

modernitate, raționalizare socială, sfera publică, acțiune comunicativă, raționalitate comunicativă, pretenții de validitate, conștiință normativă, lumea vieții trăite, sistem social, dialog cultural, înțelegere, discurs;

Rezumat – Caracteristici normative ale raționalității comunicative

Tema disertației este examinarea categoriei de raționalitate comunicativă în teoria socială a lui Jürgen Habermas și a concepției sale filosofice despre acțiunea comunicativă. În cadrul acestora, am analizat aspectele normative ale raționalității comunicative.

Ca specialist în științe sociale, activitatea lui Jürgen Habermas are în centru teoria acțiunii și teoria sistemelor, iar ca filosof s-a remarcat ca teoretician al raționalității comunicative și al eticii comunicative. Gândirea sa politică este strâns legată de ideea de democrație deliberativă, dar examinarea textelor sale pe această temă nu a făcut obiectul prezentei lucrări.

În viața noastră de zi cu zi, experiența schimbării constante a lumii sociale necesită o reflecție la nivel colectiv și individual. Consider că relevanța acestei teme este dată de rolul central pe care îl are înțelegerea prin limbaj și experiența comunicativă în acțiunile noastre sociale și individuale. Atenția noastră se concentrează asupra unor întrebări cu rol de repere, cum ar fi: ce anume determină motivația și coordonarea acțiunilor noastre, cum ne adaptăm la norme în practica comunicativă cotidiană și ce condiții determină procesele dialogului și înțelegerii? Recunoașterea legăturii strânse dintre limbaj și practică este legată de turnura lingvistică a gândirii filosofice din secolul XX. De asemenea, studiul științific al acțiunii sociale din punct de vedere filosofico-epistemologic a reprezentat unul dintre cele mai importante domenii de dezbateră din secolul XX.

În derularea acestui dialog științific, gândirea lui Habermas reprezintă o perspectivă interdisciplinară foarte specifică, dezvoltată în lucrarea sa fundamentală *Teoria acțiunii comunicative*, publicată în 1981. Acest program de teorie socială a fost inspirat de dezbaterile sale cu Niklas Luhmann, Thomas Luckmann și Alfred Schütz, Hans-Georg Gadamer și Karl-Otto Apel. În ceea ce privește abordarea vastei sale opere, mă sprijin pe analizele lui Thomas McCarthy și Albrecht Wellmer din literatura de limbă străină, respectiv pe scrierile lui Ferenc Tallár și Gábor Felkai, din literatura în limba maghiară. Examinarea relației dintre

raționalitate și normativitate în paradigma rațiunii comunicative și a înțelegerii reciproce leagă între ele mai multe aspecte problematice, deoarece corelează tema epistemologică a cunoașterii posibile cu problematica filosofico-socio-teoretică a raționalizării sociale.

Scopul disertației este dublu. Pe de o parte, obiectivul meu a fost acela de a reflecta asupra categoriei habermasiene a raționalității comunicative din perspectiva înțelegerii intersubiective și a normativității pe care aceasta din urmă o implică. Pe de altă parte, intenția mea a fost de a sublinia relevanța proceselor de înțelegere epistemologică în comunicarea cotidiană, interculturală și științifică.

Teza se bazează pe ideea că raționalitatea comunicativă, care se întoarce la rădăcinile normative ale modernității și la ideea de sferă publică, poate fi examinată în cadrul paradigmei rațiunii comunicative și a înțelegerii reciproce în teoria socială habermasiană. De asemenea, îmi bazez analiza pe un concept diferențiat de raționalitate, înrădăcinat în teoria weberiană a raționalizării.

Cercetarea mea implică ipoteza conform căreia condițiile de organizare a sensului ale raționalității comunicative constituie un mod de cunoaștere inerent structurilor de raționalitate și modalităților de înțelegere a lumii din orice epocă, sub forma discursurilor.

În acest fel, legitimarea raționalității nu este direct legată de rațiune, ci este mai degrabă prezentă în lingualitatea comunicativă. Întrebarea centrală a ipotezei mele de cercetare este dacă fundamentul științific social al noțiunii de raționalitate comunicativă justifică cu adevărat normativitatea înrădăcinată în limbaj.

În disertație, asociez mai întâi conceptul de raționalitate comunicativă cu categoria de acțiune comunicativă, pe baza tipologiilor de teorie a acțiunii a lui Habermas. Dintr-o perspectivă a teoriei sistemelor, conceptul habermasian de lume a vieții trăite devine central, deoarece, în viziunea sa, procesele sociale și interpretările individuale ale situațiilor pot ieși în evidență din fundalul acesteia. Ca un al treilea concept-cheie, subliniez raționalitatea culturii, deoarece implicațiile practice ale raționalității comunicative pot fi ilustrate în principal prin intermediul acestei problematice.

Metoda de cercetare este un studiu teoretic care se bazează pe o procedură de reconstrucție. În același timp, după cum subliniază Habermas însuși, această abordare nu exclude dezvoltarea empirică, practică și chiar aplicarea, care este, în cele din urmă, motivația din spatele eforturilor sale teoretice.

Disertația este structurată în cinci capitole.

În primul capitol – *Modernitate, raționalitate și filosofie la Habermas* – după introducerea paradigmei rațiunii comunicative, am prezentat reinterpretarea de către Habermas a modului în care Iluminismul și modernitatea au devenit reflexive, cu scopul este de a elibera noțiunea instrumentalistă de modernitate și Iluminism de sensul său unidimensional, asupra căreia Habermas reflectează din direcția filosofiei sociale critice a lui Adorno și Horkheimer. Conceptul de cunoaștere filosofică bazat pe relația obiectivă dintre subiect și obiect nu s-a dovedit sustenabil în interpretarea habermasiană, întrucât cel dintâi nu reușește să surprindă planul intersubiectiv al înțelegerii sensului și al realității sociale. În viziunea sa, tinerii hegelieni și critica rațiunii înrădăcinată în filosofia lui Nietzsche au condus la un fel de contra-Iluminism, care a dus, pe de o parte, la o criză a epistemologiei și, pe de altă parte, la relativismul narațiunilor postmoderne.

Convingerea lui Habermas este că potențialul de înțelegere inerent procesului comunicării libere și deliberării discursive poate prevala asupra formelor instrumentale de interacțiune socială. El subliniază, de asemenea, că ideile utopice trebuie să echilibreze toate acele lucruri cărora ideile Iluminismului și ale modernității li s-au opus.

Habermas ajunge la noțiunea de raționalitate care se conturează în comunicarea intersubiectivă prin analiza sa a teoriei lui Max Weber despre raționalizare. Deși formele diferențiate de raționalitate sunt prezente în teoria weberiană, ele își găsesc maxima în raționalitatea de scop. Habermas recunoaște structura duală a raționalității în procesele de raționalizare în categoriile de acțiuni orientate spre înțelegere și cele orientate spre succes.

În continuare, am trecut la examinarea contextului problemei metodologice în științele sociale. Din punct de vedere metodologic, conceptul habermasian de acțiuni orientate spre înțelegere încorporează considerații fenomenologice, lingvistice și hermeneutice. În descrierea experienței comunicative, Habermas asociază mișcarea înțelegerii intersubiective a sensului, urmându-l pe Wittgenstein, cu conceptele-cheie ale gramaticii colocviale, ale jocurilor de limbaj și ale respectării regulilor.

În al doilea capitol, intitulat – *Fundamentarea conceptului de acțiune comunicativă* – pe urmele lui Habermas, am pus întrebarea cu privire la rădăcinile filogenetice ale acțiunii comunicative, iar apoi am încercat să definesc acțiunea comunicativă prin rezumarea caracteristicilor comunicării orientate spre înțelegere și a raționalității comunicative.

Prin analiza coordonării dintre manifestările lingvistice și interacțiunile sociale, Habermas a explorat formele de apariție a structurilor moderne de conștiință în care pot fi detectate formele înțelegerii reciproce. În acest context, a devenit o întrebare centrală în ce sens intersubiectivitatea, înrădăcinată în interacțiunile lingvistice, este dependentă de mediul limbajului. Habermas, urmându-i pe Mead și Durkheim, a analizat lingvicizarea sacrului în cadrul unei analize filogenetice. În acest sens, am analizat modul în care fundamentele sacrale ale integrării sociale și socializării sunt transpuse în mediul comunicării lingvistice și în procesele de înțelegere reciprocă.

Habermas deduce forța normativă a comunicării lingvistice și, în același timp, a raționalității comunicative din actele de vorbire care se formează în mediul gramaticii lingvistice și din pretențiile de validitate care le sunt asociate. În viziunea sa, actele de vorbire propoziționale, normative și expresive inerente manifestărilor lingvistice creează un mediu la care ne putem raporta prin afirmații de tip da/nu. Potrivit lui Habermas, formarea conștiinței normei poate fi dedusă din cele trei pretenții de validitate diagnosticate în limbaj, care pot fi criticate în mod universal și care reprezintă trei forme potențiale de relaționare cu lumea, sub forma adevărului, a corectitudinii și a autenticității. În același timp, am reflectat asupra aspectului de coordonare a acționării al înțelegerii comunicative și al raționalității comunicative din perspectiva teoriei austiniene a actelor de vorbire. În sfârșit, în ceea ce privește metodologia pentru studiul acțiunilor orientate spre înțelegere, am subliniat avantajele pragmaticii formale, formulate de Habermas.

În al treilea capitol, intitulat – *Raționalitatea sistemului și a lumii vieții trăite* – am trecut la cel de-al doilea pilon al construcției duale a teoriei sociale a lui Habermas, conceptul de lume a vieții trăite, sub aspectul teoriei sistemelor. În acest punct, problematizarea s-a concentrat asupra acelei forme a societății care poate fi examinată științific. În analiza formelor societății teoretizate ca lume a vieții trăite și ca sistem, Habermas a concluzionat că, în conceptul teoretic de sistem social, cele două trebuie privite simultan, în relație una cu cealaltă, eliminând limitările interpretărilor teoretice derivate din experiența subiectivă. În prezentarea gândirii habermasiene, m-am raportat la perspectivele lui Mead în teoria comunicării, la Luhmann în teoria sistemelor și la Durkheim în sociologia religiei.

Habermas a considerat necesar să introducă propriul său concept de lume a vieții trăite, deoarece conceptul de lume a vieții trăite din sociologia fenomenologică nu se dovedise suficient de complex pentru a reconstitui cunoașterea pre-teoretică. Din punctul său de

vedere, lumea vieții trăite reprezintă un fundal constant pentru agenții activi din punct de vedere comunicativ, dar este accesibilă în detaliile sale doar într-o situație curentă. În același timp, perspectiva celor care nu participă la interacțiune impune ca societatea să fie considerată, în același timp, și ca un sistem.

În concepția lui Luhmann, problema raționalității nu poate fi pusă rațional doar la nivelul sistemului. El teoretizează mișcarea intelectului nu în raport cu activitatea subiectului, ci în raport cu contextul de sensuri al sistemelor sociale. Habermas, pe de altă parte, susține că este nevoie de un concept de sistem al științei empirice, deoarece conceptul funcționalist de sistem nu se poate aplica societății ca întreg. De asemenea, subliniază faptul că sistemele sociale există în relații de viață temporale, iar complexitatea lor poate fi surprinsă doar în mod formal. Prin urmare, Habermas consideră că efectele sistemice asupra indivizilor pot surprinse în procesele de integrare.

În continuare, am explorat înțelegerea propusă a societății ca lume a vieții trăite și ca sistem în același timp, din perspectiva integrării sociale și de sistem. Diferența dintre raționalitatea sistemică și raționalitatea acționării a fost evidențiată de natura diferită a proceselor raționale implicate în integrarea socială și de sistem. Potrivit Habermas, sfera socială este integrată în cadrul sistemului restrâns al lumii vieții trăite de-a lungul proceselor de înțelegere, iar structurile raționale ale societății sunt integrate prin funcționalitatea sistemelor de acționare orientate spre succes.

Al patrulea capitol, intitulat – *Relațiile dintre cultură și raționalitate la Habermas* – are în centru întrebarea cu privire la măsura în care conceptul de raționalitate comunicativă poate oferi soluții la problemele practice ale dialogului intercultural.

Am analizat forma de raționalitate ce poate fi surprinsă în mediul culturii prin prisma tendinței universaliste și a pluralității culturilor. Întrebarea pe care am abordat-o a fost dacă raționalitatea culturii poate fi justificată în cadrul paradigmei rațiunii comunicative în așa fel încât ideea de adevăr să nu se destrame în narațiuni relativiste, respectiv în ce măsură poate fi surprins un concept de raționalitate care lasă ideea de adevăr în seama facultății de judecată a unei comunități comunicative.

În cazul culturii, Habermas vorbește despre o formă stratificată de raționalitate care se sustrage caracterului funcțional al proceselor de organizare de tip sistemic. Mediul culturii este întotdeauna modelat în timp, spațiu și în *propriul* său limbaj. În același timp, procesele

sale de reproducere, care se organizează într-un mod particular, dezvăluie condițiile de posibilitate a dialogului, care dintotdeauna exercită o forță modelatoare. Atitudinea conștiinței moderne, care se raționalizează în termeni de totalitate, Unitate și integritate, nu poate avea un aspect universal în conținutul său, așa cum o indică, împreună, eterogenitatea culturilor și stratificarea raționalității.

Potrivit lui Habermas, nu este suficient să abordăm experiența confruntării între culturile diferite doar din perspectiva unei teorii a valorilor. El folosește conceptul de raționalitate comunicativă pentru a aborda această problemă din punctul de vedere al posibilităților de formare a proceselor comunicative. De asemenea, propune un model de dezbatere argumentativă pentru a răspunde revendicărilor de validitate, argumentând că, într-un dialog care afirmă judecăți de valoare diferite, consensul nu poate fi vizat în mod rațional, ca o formă posibilă de construire a voinței discursive. Nu a fost intenția mea să trec în revistă pe larg propunerea habermasiană, dar ca o concluzie, urmându-l pe McCarthy, se poate constata că discursurile privind definițiile mai concrete ale „vieții bune” nu pot fi încadrate neapărat în concepția habermasiană de prioritizare a pretențiilor de valabilitate universală.

În cel de-al cincilea capitol – *Oportunitățile înțelegerii comunicative și ale consensului* – am examinat limitele raționalității comunicative prin încorporarea criteriilor hermeneuticii filosofice. În contextul problemei consensului, am încercat să răspund la întrebarea în ce măsură conceptul de comunitate comunicativă ideală, care teoretizează raționalitatea comunicativ-discursivă sub forma unui model formal-pragmatic, poate fi considerat utopic.

Pe baza unei abordări orientate mai mult spre praxisul vieții, reflecția hermeneutică consideră procesele de înțelegere reciprocă ca pe un eveniment al ființei, în încorporarea sa lingvistică. Consensul și dialogul ca înțelegere reciprocă este definit ca un context de efecte și ca o mișcare circulară de organizare a sensului tradiției.

Habermas, pe de altă parte, derivă înțelegerea reciprocă din pragmatica universală a limbajului. El consideră că potențialul de adevăr al problemelor practice este cel care conduce la conceptul de consens. Conform teoriei înțelegerii comunicative, înțelegerea inerentă comunicării colocviale se deplasează de-a lungul unei structuri normative inerente limbajului, care anticipează constant consensul. Această procesualitate are loc printr-o anticipare continuă a patru revendicări de valabilitate universală, ceea ce presupune în sine o atitudine performativă, dar nu include elemente strategice. Potrivit analogiei sale, diferența dintre

consensul „real” și cel „fals” poate fi judecată doar pe baza presupunerii unei comunități comunicative ideale.

Modelul formal pragmatic propus dorește să abordeze discursurile practice prin prisma unei teorii formale, dar acest lucru implică o multitudine de întrebări practice. După cum a subliniat și Wellmer, consensul este determinat în primul rând de valorile pe care indivizii și le formează în cadrul integrării lor culturale. Astfel, în practică, pretențiile de validitate nu prevalează neapărat asupra judecăților de valoare. Prealabilitatea încorporării în tradiția lingvistică se reflectă și în hermeneutica filosofică, subliniind faptul că mișcarea reflecției nu este prezentă în experiența cotidiană exclusiv sub forma unei raționalități comunicative cu caracter emancipator. În acest fel, abordarea habermasiană renunță la situațiile potențiale ale unor procese de învățare care nu sunt modelate după standardul raționalității comunicative.

La întrebarea în ce măsură comunitatea comunicativă ideală poate fi considerată ca fiind utopică, putem răspunde că aceasta este, chiar în esența sa, o idee utopică și, prin urmare, poartă în sine, în mod conștient, trăsăturile idealiste. Potrivit lui Habermas, forma idealizată a situațiilor de vorbire cotidiene nu trebuie asumată forțat la nivel teoretic și practic, întrucât asumarea ei este imanentă în însăși structura normativă a limbajului.

Concluzie

Consider că ipoteza de cercetare, care a pus în discuție posibilitatea de justificare a normativității înrădăcinate în limbaj, este întemeiată pe baza conceptului socio-teoretico-epistemologic de raționalitate comunicativă, respectiv în cadrul paradigmei rațiunii comunicative și al înțelegerii reciproce, deoarece structura normativă a limbajului poate fi înțeleasă în termenii mediului de comunicare intersubiectivă. În același timp, cadrul pragmatic formal propus poate fi problematizat din punct de vedere practice, deoarece complexitatea discursurilor practice și unicitatea situațiilor trebuie, de asemenea, să fie luate în considerare.

Conceptele cu structură dublă ale gândirii teoretice a lui Habermas au oferit o oportunitate de a teoretiza relevanța proceselor de înțelegere și acord atât în viața de zi cu zi, cât și la nivel social, politic și instituțional. Scopul contribuției individuale a fost acela de a sublinia faptul că modelul formării voinței discursive, deși refutabil în sine, este fără alternativă ca principiu, deoarece comunicarea și cooperarea sunt de neînlocuit în procesele de socializare.

Disertația reflectă o abordare interdisciplinară, problematizarea sa fiind oportună inclusiv datorită faptului că deschide perspective asupra mai multor domenii științifice și cotidiene ale comunicării lingvistice. Cercetarea interdisciplinară a teoriei sociale habermasiene în limba maghiară este relativ limitată din punct de vedere filosofico-epistemologic, astfel încât consider prezenta disertație ca fiind o contribuție originală în acest context.

Ca un rezultat parțial al cercetărilor mele, în ultimii ani am sintetizat și publicat analizele mele legate de tema disertației sub forma câtorva studii, printre care *Raționalitate și lingvistică în structurile lumii vieții trăite*, *Conceptul habermasian de cultură și raționalitate*, *Fundalul normativ și simbolic al raționalității comunicative* și *Perspective asupra publicării în sfera publică socială modernă*.